

Materialistične in postmaterialistične vrednote v Sloveniji

Uvod

Skupine, družbe, ali kulture imajo vrednote, ki so široko razprostranjene med njihovimi člani. Vrednote kažejo na tiste objekte, razmere ali značilnosti, ki jih člani družbe obravnavajo kot nekaj pomembnega, vrednega. Tako lahko v neki državi obravnavamo kot vrednote materialno stanje, bogastvo, tekmovanje, individualizem ali pa religioznost. Družbene vrednote se najpogosteje kažejo kot nekaj, kar ljudje častijo ali spoštujejo. V ZDA, na primer, zelo častijo poklicne športnike (v obliki denarnih nagrad), bolj kot univerzitetne profesorje, in zato, ker družba spoštuje osebne vrednote, kot so telesna aktivnost, fitness in tekmovalnost, bolj kot pa mentalne aktivnosti in izobrazbo. Raziskave javnega mnenja kažejo tudi, da so volivci v ZDA odklonilni do tega, da bi izvolili za predsednika nekoga, ki je ateist, kar pomeni, da je vera v boga zanje vrednota.

Vrednote so povezane s kulturnimi normami, vendar so bolj splošne in abstraktne kot norme. Norme uravnavajo pravila vedenja v specifičnih situacijah, medtem ko vrednote kažejo na to, o čemer lahko presojamo kot o dobrem ali slabem. Izobešanje zastave na dan nacionalnega praznika je norma, za katero pa stoji domoljubje. Podobno velja v določeni kulturi nošenje črne obleke in žalosten videz za normativno zaželeno vedenje, ko gremo za pogrebom. Vendar pa to odslikava vrednoto spoštovanja in podporo prijateljem in družini umrlega.

Najsplošneje lahko rečemo, da so vrednote nekaj, česar ni treba posebej dokazovati. Vseeno pa se vrednotenje dogaja tudi kot predmet vsakdanjega pogovora o tem, kaj je vredno in kaj ne. Šele z diskurzivno prakso oziroma medsebojnim pogovarjanjem in koordinacijo delovanja skozi jezik se oblikuje tudi vrednotni sistem neke družbe. Na osebni in skupinski ravni se oblikuje hierarhija vrednot, ki izhaja iz medsebojnega učinkovanja med posamezniki in kulturnimi vrednotami. Za najvišjo vrednoto na hierarhični lestvici so ljudje pripravljeni tudi največ žrtvovati. V tem smislu je vsako vrednotenje povezano tudi z družbenim delovanjem individuov. Ker je družbeno delovanje mogoče le skozi jezik in njegove komunikacijske podaljške, se posamezniki tudi vrednotno orientirajo šele v diskurzivni praksi.

Diskurzivno (racionalno) delovanje¹

Diskurzivno delovanje je sestavljeno iz postopkov dokazovanja, univerzalnih pogojev veljavnosti izjavljanja in iz dokazov samih.² Iz lastne teorije dokazovanja razvije Habermas tipologijo dokazov, in sicer z izhodiščem, da v vsakdanjem problematiziranju izjav in delovanj na splošno obstajata dva modela komunikacije: model kritike ali snovanja rešitev in model učenja na podlagi postavljenih vprašanj, ki upoštevata načela diskurzivnega delovanja.

»Logika dokazovanja ne izhaja, kot npr. formalna, iz medsebojnih zvez med semantičnimi enotami (stavki), ampak iz notranjih, tudi nededuktivnih razmerij med pragmatičnimi enotami (govornimi dejanji), iz katerih so sestavljeni dokazi. Ta logika priložnostno nastopa z imenom 'neformalna logika.' (Habermas, 1985: 45)«³

Z upoštevanjem pravil neformalne logike omogočata oba modela diskurzivne prakse, da presežemo problematične izjave, nastale

na podlagi samoprevar ali napačnega razumevanja. Zato je treba razlikovati naslednje tipe dokazovanja:

Teoretični diskurz je oblika dokazovanja, s katero lahko negativne izkušnje (napake ali pomote) produktivno predelamo tako, da v razpravi tematiziramo kontroverzne zahteve veljavnosti nekega delovanja. *Praktični diskurz* je oblika dokazovanja, s katero lahko napake ali pomote predelamo tako, da upoštevamo norme delovanja in vsaj intuitivno privedemo, da se lahko v krogu udeležencev doseže temeljit in utemeljen konsenz o spornih vprašanjih.⁴ *Estetska kritika* je oblika dokazovanja, s katero lahko problematične izjave predelujemo v luči vrednotnih standardov, ki delujejo znotraj neke kulture. To dokazovanje doseže racionalno raven šele potem, ko lahko udeleženci zavzamejo samostojna refleksivna stališča do vrednotnih standardov samih. *Terapevtska kritika* je oblika dokazovanja, specializirana, da izuri analizanda refleksivno predelovati lastne ekspresivne izjave (želje, nagibe, občutke, čustva, razpoloženja itd.). Takšen je diskurz psihoterapevta do pacienta. *Eksplikativni diskurz* je oblika dokazovanja, kjer se razumevanje, izoblikovanost ali pravilnost simboličnega izražanja ne predstavlja samo kot naivno predelovanje problematičnih izjav, temveč se v njem sprožajo nasprotujoče si trditve o neki temi. (Schnaedelbach, 1977: 277)

¹ Habermas definira diskurz takole: »O 'diskurzih' bi govoril samo tedaj, kadar udeleženci pogovora konceptualno zasnujejo smiselno problematiziranje veljavnih pogojev razpravljanja; da torej želijo v osnovi doseči racionalno motiviran sporazum. 'V osnovi' izraža naslednjo idealizirano pripravljenost: dokazovanje mora potekati dovolj odprto in zadosti dolgo.« (Habermas, 1985: 70)

² Dokazi pa definira takole: »Dokazi so sredstva, s pomočjo katerih lahko odstranimo intersubjektivne nesporazume, ki jih povzročijo proponentove hipotetično veljavne trditve in tako mnenja transformirajo v znanje.« (Habermas, 1985: 48) Dokazi sestojijo iz problematičnih izjav, iz katerih dobimo veljavne trditve oz. sklepe, in iz osnov, na katerih se lahko takšne trditve potrdijo in ustalijo. Osnove za razpravo izvedemo iz pravil in načel; ta pa se opirajo na evidence različnih vrst.

³ Primerjaj tudi Wolfgang Klein: Argumentation und Argument. V: Zeitschrift fuer Literaturwissenschaft und Linguistik, 38–39 (1980).

⁴ St. Toulmin (1972): Human Understanding. Princeton.

Diskurzivna praksa je dispozicija vsakega govorca in akterja, ki deluje tako, da izjavlja samo tisto, za kar obstajajo osnove v objektivnem, socialnem ali subjektivnem svetu, in poleg utemeljenosti izjav upošteva tudi različne zahteve veljavnosti, če hoče biti racionalen. Zahteva tudi popolno obliko komunikacije in izpolnjuje vse predpostavke dokazovanja oz. pogoje veljavnosti racionalnih izjav. Torej šele razvit postopek dokazovanja omogoča *učenje na podlagi napak, dvom o različnih izjavah, alternativne rešitve vprašanj, različne pristope in poti reševanja vprašanj*. Sodobna oblika racionalnosti je torej dosežena šele z razvojem sposobnosti refleksiv-

Model 1 – TIPI DOKAZOVANJ

Vsebina dokazovanj ----- Oblike dokazovanj	Problematične izjave	Pogoji (zahteve) veljavnosti
Teoretični diskurz	Kognitivno-instrumentalne	resničnost propozicij, učinkovitost teološkega delovanja
Praktični diskurz	Moralno-praktične	normativna pravilnost delovanja
Estetska kritika	Evaluativne	primernost vrednostnemu standardu
Terapevtska kritika	Ekspresivne	verodostojnost (avtentičnost) izraza
Eksplikativni diskurz	----- neproblematične izjave	razumljivost oz. izoblikovanost simboličnih konstruktov

Vir: (1985) Habermas, str. 45

⁵ Primerjaj tudi: Wolfgang Klein, navedeno delo; in St. Toulmin (1958): *The Uses of Argument*, Cambridge.

⁶ Najpreprostejši logični pogoji veljavnosti izjav so:

OBLIKA IZJAVE	OSNOVA IZJAVE
Opisna	(Ne)obstoj stvarnih odnosov
Normativna	(Ne)sprejemljivost delovanja
Vrednotna	(Ne)preferenca vrednot
Čustvena	(Ne)razvidnost samopredstavitev
Razlagalna oz. izrecna	(Ne)pravilno proizvajanje simbolnih izrazov

Vir: (1993) Janez Kolenc, *Politična kultura Slovencev*. str. 243.

⁷ Razliko med konvencionalno veljavno in univerzalno veljavno trditvijo ilustriram takole: Konvencionalna trditev je: *lipicanski konji bodo gotovo zmagali na dirki za evropski pokal*. Ta trditev ni nujno utemeljena s pogoji veljavnosti in torej ni ena specializiranih izjav. Univerzalno veljavna trditev pa je: *Nova verzija filma King-Kong je psihološko bolj občutljiva od prejšnje*. Takšno trditev lahko postavi le poznavalec in jo lahko opira le na sistem veljavnih trditev.

nega predelovanja vsebin v decentrirano razumljenem in strukturiranem svetu. Za to obliko simbolnega delovanja so pomembna določila idealnega jezikovnega položaja.

Kadar analiziramo subjektivno delovanje kot *proces*, poskušamo splošne komunikativne predpostavke tega delovanja predstaviti kot *določila idealnega jezikovnega položaja*. To sicer ni zadosten, vendar je nujen pogoj, ki ga mora izpolniti vsak kompetenten akter, dokler sploh namerava ohraniti verodostojnost v svojem družbenem in političnem delovanju.

Kadar ga analiziramo kot *postopek*, opazujemo posebej zasnovano obliko simbolnega delovanja, v kateri udeleženci – proponenti in oponenti – upoštevajo norme sporazumevanja in govorijo le o tistem, kar temelji na danih okoliščinah.

Kadar pa ga analiziramo kot *proizvod*, opazujemo izjave oz. trditve udeležencev z vidika izpolnjevanja pogojev veljavnosti oz. njihove trditve preverjamo z uveljavljanjem sistema pogojev veljavnosti trditev. Kadar torej ljudje

izpolnjujemo *določila idealnega jezikovnega položaja*, norme sporazumevanja in pogoje veljavnosti, delujemo racionalno.⁵

Habermas razlikuje področja komunikativnega delovanja (npr. pravo, moralo, znanost, upravljanje, umetnost ...) na podlagi notranjega razlikovanja med različnimi oblikami tega delovanja. Te pa razlikuje na podlagi univerzalno veljavnih trditev, ki jih najpogosteje prepoznamo v zvezi s kontekstom trditve – okoliščinami, v katerih je bila trditev izrečena. Zato postavi zahtevo po sistemiziranju veljavnih trditev,⁶ in sicer na podlagi interno motiviranih oblik dokazovanja (teoretični, praktični, estetski itd. diskurzi) in eksternih institucionaliziranih oblik dokazovanja (npr. pravo, znanost, umetnostna kritika itd.). Hkrati ločuje med *konvencionalno* veljavnimi trditvami, ki so odvisne od konteksta delovanja,⁷ in *univerzalno* veljavnimi trditvami, ki niso odvisne od konkretnega časa in prostora. Univerzalno veljavne trditve sicer vedno prepoznamo v zvezi s kontekstom izjave, vendar niso zasnovane v kontekstu ali področju delovanja, zato je treba postaviti sistem veljavnih trditev. Tega postavi Habermas s semantično analizo verodostojnosti izjavljanja in delovanja.

Izhajajoč iz analize oblik izjav si pojasnjujemo semantične pogoje, pod katerimi velja določena trditev. Semantična analiza pokaže, da se z obliko izjave (opisna, normativna, vrednotna, čustvena, izrecna) spremeni tudi smisel osnove, ozadja, na katerem temelji izjava. Habermas pokaže to na primeru vrednotne sodbe: *Jimmy Carter je bil dober predsednik ZDA*. Ob tej izjavi se postavi vprašanje: 1. Ali gre za vrednotenje petintridesetih dosedanjih predsednikov ZDA, kjer gre za rangiranje – dober je boljši od prejšnjega – (ang. value ranking); 2. Ali pa gre za »idealno« podobo predsednika ZDA, kjer gre za stopnjevanje – (an. value grading) – v pomenu, da so predsedniki takšni, kakršni bi morali biti, ali ne; torej so boljši ali slabši od »idealne podobe« predsednika.

Razlika nastaja v vrednotenju, ki temelji na *dejanskem* predsedniku, kjer gre za *opisno* izjavo, ali pa na *morebitnem oz. idealnem* predsedniku, kjer gre za *vrednotno* izjavo. Torej so osnove za vrednotenje različne, s čimer je potem negotova tudi veljavnost izjave. Zato moramo določiti logične pogoje dokazovanja, pod katerimi nekdo sme dokazovati svojo izjavo, če hočemo sistemizirati veljavne trditve.

Sistem veljavnih trditve se lahko postavi na podlagi naslednje predpostavke:

»Dokler se kulturni sistemi delovanja (*eksterne oblike, op. p.*), kot so *znanost, pravo, umetnost itd.*, razlikujejo, se opirajo *institucionalno zasnovana in profesionalno usmerjena, torej ekspertno izpeljana dokazovanja na veljavne trditve visoke stopnje, ki se ne držijo posamezne konkretne izjave, ampak njene kulturne objektivacije, npr. umetniških del, moralnih in pravnih norm ali teorij. Na tej stopnji kulturno ohranjenega ali objektiviranega znanja (opredmetenega znanja, op. p.)* so običajno tudi *tehnologije in strategije, v katerih se organizirajo teoretična ali poklicna znanja določenih praks, kot so medicina in zdravstveno varstvo, vojaška tehnika, vodenje podjetij itd.*« (Habermas, 1985: 68)

Samo udeleženci *teoretičnih, praktičnih in eksplikativnih diskurzov* morajo izhajati iz pogosto nasprotujočih si predpostavk, da bi izpolnili pogoje idealnega govornega položaja oz. univerzalne veljavnosti v popolnosti. *Ekspresivno delovanje* ne more podlegati univerzalnim pogojem veljavnosti, ker se ne snuje vedno, ampak se pogosto samo kaže kot resnično ali neresnično. Tudi *evaluativne izjave* (vrednotne sodbe) ne morejo veljati univerzalno. *Omejene so na obzorje življenjskega sveta določene kulture.* Vrednote so lahko prepričljive in verodostojne samo v kontekstu posebnih življenjskih oblik. Kritika vrednotnega standarda namreč predvideva vrednotni standard, ki je skupni sporazum udeležencev dokazovanja, da se ne omejujejo samo vsak na svojo dispozicijo, temveč področja tematiziranih veljavnih trditve ob enem ustana-

vljajo in omejujejo (Habermas, 1985: 71). Torej gre v družbenih in političnih situacijah vedno tudi za smiselno razumevanje v medsebojnem in medosebnem komuniciranju. Vsako smiselno razumevanje pa je vezano na vrednotni standard ali sistem določene kulture.

Vrednotno delovanje

Značilnosti vrednotnega delovanja so preprosta ekspresija, zasebna, intimna občutljivost, osebna prizadetost, iz katere nastaja potreba po izražanju, povezanost z normami in upoštevanje vrednotnega standarda kulture, zaradi česar so vrednotne izjave jezikovno-kulturno oz. nacionalno utemeljene in pogojene. Razlikujemo racionalno in neracionalno uporabo vrednotnih standardov, s katerimi udeleženci izjavljanja interpretirajo kulturno in jezikovno skupnost svojih potreb. R. Norman pojasnjuje racionalno vrednotenje takole:

»Preprosto želeti si krožnik rečnega blata brez kakršnegakoli razloga, je neracionalno. Želeti si krožnik rečnega blata zato, da bi uživali ob močnem vonju po reki, pa je racionalno. Nikakršna utemeljitev ni potrebna za to, da si želiš uživati vonj po reki, kajti želja sama po sebi daje sprejemljiv razlog za njen izvor, torej je ta želja racionalna.« (Norman, 1971: 63)

Dokler udeleženci vrednotenja uporabljajo povedke, kot so npr. zakoreniniti, pripadati, odtujiti, bati se, gnusiti se, uživati ipd., tako, da drugi udeleženci vrednotenja vedno lahko prepoznajo svoje lastne reakcije na določene situacije pod takšnimi opisi, se obnašajo racionalno in racionalno vrednotijo. Kadar pa vrednotni standard uporabljajo tako sebi lastno (svojevoljno), da ne moremo pričakovati kulturno določenega razumevanja, se obnašajo idiosinkratično – vrednotijo neracionalno. Takšno obnašanje je sicer lahko inventivno, vendar ni racionalno. Primer in zgled za to so estetski stili v umetnosti.

⁸ Klingemann/Inglehartov indeks postmaterializma je mera, ki se je najbolj uveljavila v primerjalnem raziskovanju politične kulture, pa tudi demokracije, saj jasno izraža nov družbeni položaj v postmoderni. Sestavljen je iz štirih vrednot. Merimo ga z raziskovanjem javnega mnenja, kjer se izmerijo preference prebivalstva do:

1. reda in varnosti oz. pravne države,
2. nasprotovanja dvigovanju cen oz. do stabilne ekonomije (to sta meri razširjenosti materialističnih vrednot med prebivalstvom),
3. svobode izražanja mnenj oz. svobode vesti,
4. pripravljenosti soodločanja pri oblasti oz. do angažiranja za demokracijo (to sta meri razširjenosti postmaterialističnih vrednot med prebivalstvom).

Iz kombinacije preferenc nastajajo skupine prebivalstva:

1. Čisti materialisti (1+2)
2. Mešani materialisti (1+3 in/ali 1+4, 2+3 in/ali 2+4)
3. Čisti postmaterialisti (3+4)
4. Mešani postmaterialisti (3+1 in/ali 4+1, 3+2 in/ali 4+2).

(Več in podrobneje glej: Inglehart, 1988, 1997)

Politične vrednote [indeks postmaterializma]⁸

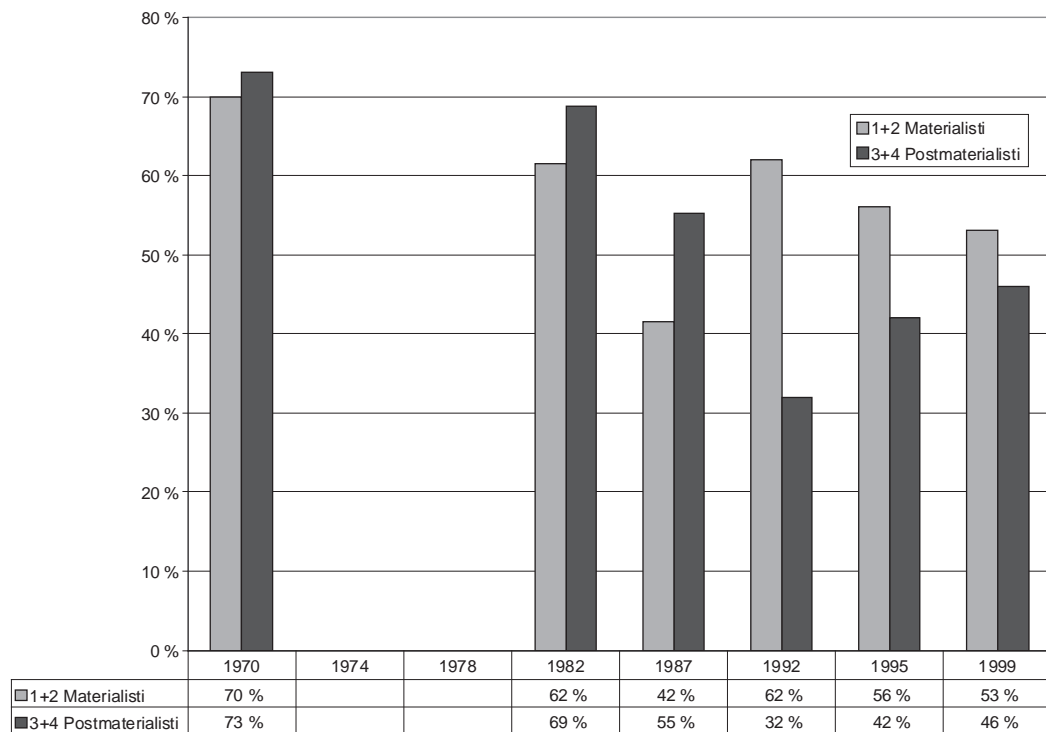
Nekatere vrednotne orientacije, ki tako postajajo politične vrednote (ang. issues) oz. generalizirane politične orientacije, lahko obravnavamo v bolj neposredni in tesnejši zvezi s politikom. V zahodnoevropskih državah prihaja do generalizacije individualnih vrednot na podlagi levo-desnih političnih opredelitev, ki so institucionalizirano sredstvo političnega orientiranja in komuniciranja med prebivalstvom (Inglehart, 1990). Generalizacije vrednot, ki nastajajo okoli aritmetične sredine levo-desnih opredelitev, imenujemo 'ideološke orientacije'. Sestavina Inglehartove teorije vrednotnih ali kulturnih sprememb (Inglehart, 1989, 1997) je hipoteza, da politične delitve v strukturi zahodnih družb prehajajo skozi proces preobrazbe razrednih (ideoloških) delitev v vrednotno zasnovano polarizacijo prebivalstva. Vrednotna polarizacija poteka vzdolž *delitvene črte med materialističnimi in postmaterialističnimi vrednotami*. Z uporabo indeksa postmaterializma ugotavljamo, v kolikšni meri poteka takšna preobrazba tudi v Sloveniji.

Grafikona 1 in 2 – Indeks postmaterializma v Sloveniji – prikazujeta pripadnost slovenskega prebivalstva posameznim političnim vrednotam, ki sestavljajo indeks postmaterializma. Materialistični vrednoti sta odnos prebivalstva do reda in varnosti (zakonitosti) in njihov odnos do varčevanja oz. nasprotovanja dvigovanju cen; postmaterialistični vrednoti pa sta odnos do svobode izražanja stališč in mnenj in odnos prebivalstva do soodločanja v ekonomskem in političnem življenju. Analiza časovnih vrst v treh časovnih točkah od leta 1970 do leta 1987 pokaže, da je bil odnos slovenskega prebivalstva do vrednot, ki sestavljajo indeks postmaterializma, večinoma pozitiven do vseh, tako materialističnih kot postmaterialističnih.

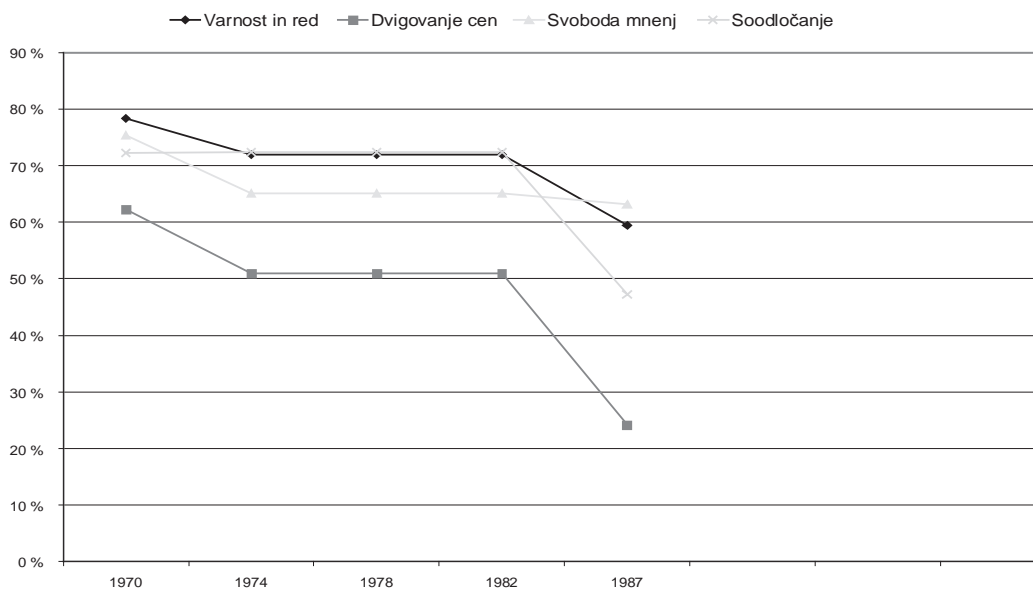
V letu 1970 so Slovenci najvišje vrednotili red in varnost (78,3 %), sledijo pa svoboda izražanja stališč in mnenj (75,4 %), pravica državljanov do soodločanja (72,3 %), na zadnjem mestu pa so izražali svoje nasprotovanje dvigovanju cen oz. svojo nagnjenost k varčevanju (62,2 %). Torej so bile vse štiri vrednote v obdobju samoupravnega socializma relativno tesno skupaj in so se potem *visoko vrednotile tako materialistične kot postmaterialistične vrednote*. V seštevku vrednot kot preprostem kazalcu razmerij odnosa med postmaterialistično ali materialistično naravnostjo prebivalstva v letu 1970 celo prednjačijo postmaterialistične vrednote, kar pa je varljiv podatek, saj so za oceno naravnosti k postmaterializmu pomembnejši letni indeksi in razlike kot pa primerjanje vsot. Kljub temu lahko zaznamo visoko pripadnost slovenskega prebivalstva tako materialističnim vrednotam, ki potekajo vzdolž črte ločnice razrednega opredeljevanja, kakor tudi postmaterialističnim vrednotam, ki potekajo vzdolž ločnice med naravnostjo k potrošniški družbi in naravnostjo k odgovorni državljanski družbi oz. kulturi.

V letu 1982 so se razlike med posameznimi vrednotami že povečale, spremenila pa se je tudi prioriteta, vrstni red, preferenčnost ali hierarhija vrednot. Prebivalstvo najvišje vrednoti

Grafikon 1: Indeks postmaterializma (Preference)

Grafikon 2: Indeks postmaterializma (1970–1987)

Vir: <http://www.worldvaluessurvey.org/>; Slovensko javno mnenje 1970–1987

pravico do soodločanja (72,4 %), nato varovanje javnega reda in miru (71,9 %), zatem svoboda izražanja stališč in mnenj (65,1 %) in nazadnje nasprotovanje dvigovanju cen oz. nagnjenost k varčevanju (51 %). Glede na prejšnje obdobje so opazne naslednje spremembe in podobnosti:

1. Podobna kot v prejšnjem obdobju je značilnost vzorca vrednot, ki sestavljajo indeks postmaterializma; še vedno prevladujejo mešani materialisti-postmaterialisti in prebivalstvo se ne nagiba ne v eno ne v drugo smer.
2. Nekoliko se je spremenila hierarhija vrednot, in sicer tako, da v primerjavi s prejšnjim obdobjem prevladujejo mešani postmaterialisti-materialisti (soodločanje ter varnost in red) in so šibkejši materialisti-postmaterialisti (varčevanje in svoboda mnenj).
3. V celoti se je pozitivno vrednotenje materialističnih in postmaterialističnih vrednot zmanjšalo in v primerjavi s prejšnjim obdobjem je prebivalstvo nižje vrednotilo obe vrsti vrednot. To pomeni, da se je vrednotna naravnost prebivalstva spremenila v smeri zniževanja družbenih in političnih vrednot v celoti s tem, da so že začeli prevladovati postmaterialisti, ki že nakazujejo možnost vrednotnega zasuka (ang. shift, nem. Wende), ki ga je v tem času Ronald Inglehart zaznal v razvitih zahodnoevropskih državah.
4. Povečevanje razlik med posameznimi vrednotami pomeni obenem povečano družbeno razslojevanje in nastajanje vrednotnega pluralizma in morebitnih vrednotnih antagonizmov, ki so pozneje resnično pripeljali do različnih političnih usmeritev in političnega združevanja v javnosti in družbi, kar je v letu 1989/90 vodilo v oblikovanje večstrankarskega političnega sistema. Nakazovala se je že kriza vrednot oz. kriza vrednotnega sistema samoupravnega socializma. Posebno pereče je med prebivalstvom postalo vprašanje odnosa do varčevanja, kar je bilo posledica galopirajoče inflacije in upadanja vrednosti denarja v

obtoku. Ekonomski krizi se je pridružila kriza zaupanja v lastno gospodarnost in gospodarnost države, temu pa se je pridružila zahteva po večji vlogi soodločanja, vendar še ne v smeri razvoja čistejših postmaterialističnih vrednotnih orientacij.

V letu 1987 se je celotna vrednotna usmerjenost prebivalstva in razmerja med materialističnimi in postmaterialističnimi vrednotami, ki sestavljajo indeks postmaterializma, še bolj spremenila. Medtem ko sta bili svoboda izražanja stališč in mnenj (63,2 %) ter spoštovanje javnega reda in varnosti (59,5 %) vrednoti, ki sta bili najbolj cenjeni, pa je pozitivno vrednotenje pravice do soodločanja že padlo pod polovično podporo javnosti (47,3 %) in skoraj povsem se je razvrednotil odnos do varčevanja in dvigovanja cen (le 24,1 % prebivalstva je še cenilo to vrednoto). Na splošno se je nadaljevalo upadanje tako materialističnih kot postmaterialističnih vrednot in s tem kriza vrednotnega sistema socialističnega samoupravljanja.

V primerjavi s prejšnjim obdobjem so se znova povečale razlike med posameznimi vrednotami in spremenila se je tudi hierarhija vrednot. Opazne pa so še naslednje podobnosti in spremembe:

1. Največja skupina so mešani postmaterialisti-materialisti, s tem da se tehtnica že nagiba k prevladovanju postmaterialističnih vrednot nad materialističnimi in se tako med prebivalstvom krepi ločnica, ki bolj temelji na vrednotnih usmeritvah prebivalstva kot pa na njihovem razrednem (ideološkem) opredeljevanju.
2. Še naprej prevladujejo mešani postmaterialisti – materialisti, ki se zavzemajo za svobodo izražanja stališč in mnenj ter varnosti in reda nad drugo skupino postmaterialistov-materialistov, ki se zavzemajo za pravico do soodločanja in varčevanja. Ti pa so že v manjšini, kar pomeni, da naraščajo tako vrednotni pluralizem kot vrednotni antagonizmi. Ni pa še prišlo do kristalizacije vrednotnih orientacij na materialistič-

ne in postmaterialistične, kar bi govorilo v prid tezi o kulturni spremembi oz. v prid prelomu v vrednotnem sistemu, kar se je v zadnjih treh desetletjih zgodilo v zahodnoevropskih državah.

3. Zniževanje ravni pozitivne vrednotne naravnosti prebivalstva govori o *poglabljanju krize vrednotnega sistema samoupravnega socializma*. Po eni strani je kriza izzvala potrebo po večjem redu in varnosti in večji svobodi izražanja mnenj in stališč, kar je pomenilo povečevanje zahtev po oblikovanju civilne družbe in pravne države. Po drugi strani pa je nastajalo tudi razvrednotenje vrednot, kot sta soodločanje in varčnost, na kar se je večinsko prebivalstvo prenehalo zanašati. Začela se je kriza zaupanja v družbene ustanove in opazni so prvi pojavi družbene anomalije. Razvoj se je gibal v smeri poglabljanja krize kulturne, politične, ekonomske, socialne in vseh drugih identitet (individualne, skupinske, generacijske ipd.). Vse to je vodilo v zlom gospodarskega in političnega sistema. Stare vrednote so se rušile in začele so prevladovati mešane vrednote, te pa se niso razvile v nov vrednotni sistem, v nastajanje nove kulturne identitete in v nov horizont življenjskega sveta. Nova družbena gibanja iz osemdesetih let, ki so se na novo senzibilizirala do sveta in so uveljavljala nove življenjske oblike in družbene prakse, se niso ustalila do te mere, da bi v družbenem redu prevladal nov, postmaterialistični vrednotni sistem.
4. Premik je v primerjavi s prejšnjim obdobjem nastal predvsem v smeri naraščanja vrednot, ki so se spremenile v *politične zahteve prebivalstva* po spremembi celotnega ekonomskega in političnega sistema. Te zahteve so nastajale v jedru socialnega in kulturnega sistema, pa tudi v naravnosti množične politične kulture prebivalstva, ki je zahtevalo tako mišljenjski kot politični pluralizem (demokracijo), pa tudi nov ustavni in pravni red (pravno državo). V tem pogledu je bila

v Sloveniji množična politična kultura proti koncu osemdesetih let 20. stoletja tudi že demokratična.

Iz analize časovnih vrst lahko razberemo, da se je obrazec vrednotne naravnosti slovenskega prebivalstva najbolj spreminjal glede vrednotenja pravic do političnega in ekonomskega soodločanja, najmanj pa glede na njihov odnos do mišljenjskega pluralizma in spoštovanja pravne države. Tudi v obdobju najgloblje družbene krize v letu 1987 je več kot 60 odstotkov prebivalstva poudarjalo pravti vrednoti, ki sta vrednoti predstavniško-demokratične politične kulture.

V letu 1992 (glej grafikona 3 in 4) so Slovenci najvišje vrednotili varčevanje oz. nasprotovali dvigovanju cen (37,2 %) in soodločanje (27 %) ter varnost in red (25 %), najnižje pa izražanje osebnih stališč in svobodo mnenj (6 %). Že v letu 1995 se je vrstni red političnih vrednot spremenil in je prebivalstvo začelo najbolj ceniti varnost in red, tudi vrednotenje soodločanja se je nekoliko dvignilo in je bilo na drugem mestu, zelo pa je upadlo vrednotenje varčevanja in dvigovanja cen, spoštovanje svobode mnenj pa se je na vrednotni lestvici nekoliko dvignilo. Razmerja med posameznimi materialističnimi in postmaterialističnimi vrednotami se tudi v letu 1999 ni spremenilo, s tem da narašča pozitivno vrednotenje soodločanja, nekoliko je upadlo vrednotenje reda in varnosti, zelo nizko pa prebivalstvo vrednoti varčevanje in svobodo mnenj.

V tem obdobju zaznamo spreminjanje vrednotne orientacije prebivalstva tako, da se to pretežno orientira bolj materialistično kot pa v samoupravnem socializmu. Končalo se je obdobje, ko je prebivalstvo cenilo tako materialistične kot postmaterialistične vrednote in se nadaljuje vrednotno mešana podoba naravnosti prebivalstva, pri čemer prednjačijo tisti, ki visoko vrednotijo varnost in red ter pravico do soodločanja (mešani materialisti-postmaterialisti). Drugi dve vrednoti pa v letu 1995 povsem izgubita na pomenu in prebivalstvo ni

več nagnjeno ne k varčevanju ne k izražanju svobode mnenj.

V letu 1995 so se razlike med posameznimi vrednotami že povečale, spremenila pa se je tudi prioriteta, vrstni red, preferenčnost ali hierarhija vrednot. Prebivalstvo najviše vrednoti varovanje javnega reda in miru, zatem pravico do soodločanja, nato nasprotovanje dvigovanju cen oz. nagnjenost k varčevanju in na koncu svobodo izražanja stališč in mnenj. Glede na prejšnje obdobje so opazne naslednje spremembe in podobnosti:

1. Podobna prejšnjemu časovnemu obdobju je značilnost vzorca vrednot, ki sestavljajo indeks postmaterializma; še vedno prevladujejo mešani materialisti-postmaterialisti, pri čemer se prebivalstvo bolj nagiba v smeri spoštovanja materialističnih vrednot.
2. Nekoliko se je spremenila hierarhija vrednot, in sicer tako, da v primerjavi s prejšnjim obdobjem prevladujejo mešani materialisti-postmaterialisti (soodločanje ter varnost in red) in so šibkejši postmaterialisti-materialisti (varčevanje in svoboda mnenj).
3. V letu 1992 so vrednote reda in miru, soodločanja in varčevanja še relativno blizu skupaj in je nastala večja razlika le med tistimi, ki visoko vrednotijo izražanje svobode mnenj, ki so v primerjavi s prejšnjimi obdobji povsem izgubili na pomembnosti in so manjšina med prebivalstvom (5–6 %). V letu 1995 pa nastaja razlika med mešanimi materialisti-postmaterialisti, ki se ohranja tudi v letu 1999. Posebno pereče je med prebivalstvom znova postalo vprašanje odnosa do varčevanja, kar je bilo v samoupravljanju posledica galopirajoče inflacije in upadanja vrednosti denarja v obtoku. Tokrat pa je upad te vrednote povezan z močno zakoreninjeno potrošniško mentaliteto, ki se vleče še iz prejšnjih obdobj.
4. Zdi se, da se je v vrednotni naravnosti slovenskega prebivalstva zakoreninil vzorec mešanih materialističnih-postmaterialističnih vrednotnih orientacij, kjer se krepi

vrednoti soodločanja in varovanja javnega reda in miru. Ti vrednoti v zadnjem času tekmujeta med seboj za prvenstvo na vrednotni lestvici. Takšna hierarhija vrednot nam govori o temeljni naravnosti prebivalstva, ki je bolj usmerjeno v spoštovanje vrednot skupnosti, naj rečemo državljskih vrednot, kot pa vrednot zasebnosti, torej personalnih vrednot. Varčevanje in svobodno izražanje mnenj se je po letu 1995 povsem razvrednotilo. Ljudje se kot posamezniki počutijo čedalje bolj nemočni in v tej nemoči stremijo k močnejši državi.

5. Obdobje od leta 1992 do 1999 je povezano z balkanskimi vojnami na zunanje-političnem področju države ter s hitrim procesom privatizacije slovenskega gospodarstva na notranjem. Ti dejstvi sta po eni strani klicali po krepitvi vloge države v vsakdanjem življenju, po drugi strani pa k večji samoiniciativnosti prebivalcev, ki naj bi se iz socialno varnega socializma prelevili v podjetniške kapitaliste. Začelo se je obdobje tveganega življenja, kjer prebivalstvo išče rešitev v poudarjanju potrebe po večji varnosti, ki naj jo zagotovi država. Od tod tudi upadanje vrednotenja svobodnega izražanja mnenj in stališč. Vrednotne spremembe (ang. shift, nem. Wende), ki so v razvitih zahodnoevropskih državah nastale v 70. letih 20. stoletja, kjer so med političnimi vrednotami začele prevladovati postmaterialistične, tudi tokrat v Sloveniji ni bilo. Med slovenskim prebivalstvom ni čistih postmaterialistov, ki bi se zavzemali za svobodo izražanja in hkrati za soodločanje pri političnih zadevah.

V primerjavi s prejšnjim obdobjem so se znova povečale razlike med posameznimi vrednotami in spremenila se je tudi hierarhija vrednot. Vidne pa so še naslednje podobnosti in spremembe:

6. Največja skupina so mešani materialisti-postmaterialisti – s tem, da se tehtnica že nagiba v smeri *prevladovanja materialističnih vrednot* nad postmaterialističnimi in

se tako med prebivalstvom krepi ločnica, ki bolj temelji na *razrednem (ideološkem) opredeljevanju* kot pa na njihovih *vrednotnih usmeritvah*.

7. Ni še prišlo do *kristalizacije vrednotnih orientacij* na materialistične in postmaterialistične, kar bi govorilo v prid tezi o kulturni spremembi oz. v prid prelomu v vrednotnem sistemu, kar se je v zadnjih treh desetletjih zgodilo v zahodnoevropskih državah.
8. Stare vrednote se znova rušijo in nadaljuje se prevlada mešanih vrednot, te pa se niso razvile v nov vrednotni sistem, v nastajanje nove kulturne identite in v nov horizont življenjskega sveta.

Premik je v primerjavi s prejšnjim obdobjem nastal predvsem v smeri naraščanja vrednot, ki so se spremenile iz *političnih zahtev prebivalstva* po spremembi celotnega ekonomskega in političnega sistema v letu 1990 v neko prehodno (tranzicijsko) stanje vrednot, kjer so začele materialistične vrednote znova pridobivati na pomenu in se prebivalstvo čedalje bolj

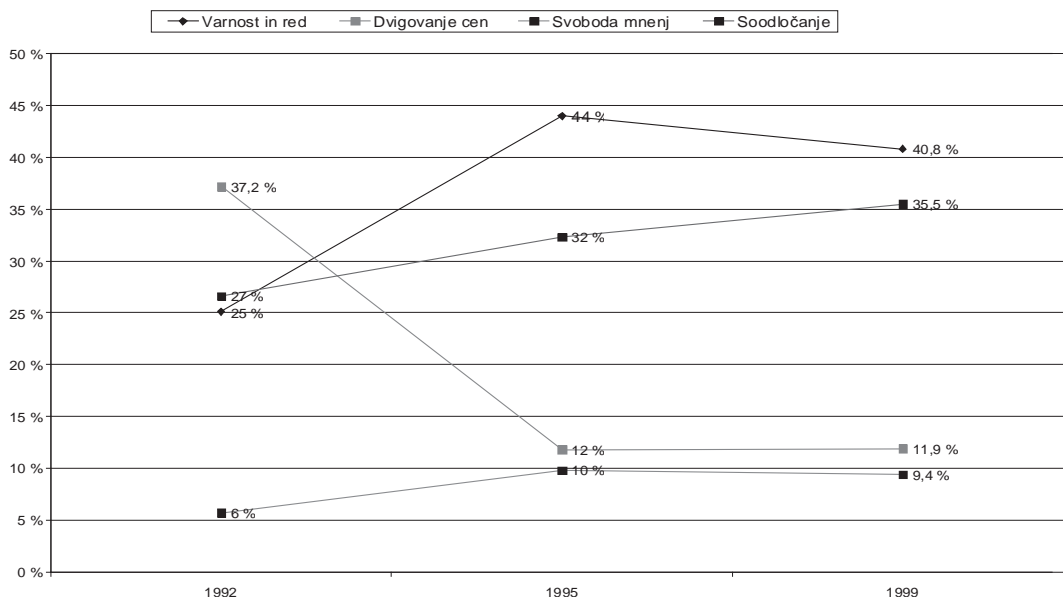
nagiba k ideološkemu, razrednemu opredeljevanju do skupnih zadev.

Iz analize časovnih vrst lahko razberemo, da se je obrazec vrednotne naravnosti slovenskega prebivalstva najbolj spreminjal glede vrednotenja pravic do političnega in ekonomskega soodločanja, najmanj pa glede na njihov odnos do mišljenjskega pluralizma in spoštovanja pravne države. Tudi med najglobljo družbeno krizo v letu 1987 je več kot 60 odstotkov prebivalstva poudarjalo prav ti vrednoti, ki sta vrednoti predstavniško-demokratske politične kulture.

Grafikon 4: Indeks postmaterializma v Sloveniji – Indeksi in razlike nam najbolj jasno kaže strukturalna razmerja med postmaterialističnimi in materialističnimi vrednotnimi usmeritvami v letih 1970–1987 in 1992–1999. Če opazujemo *vzorec strukturalnih razmerij v celoti*, opazimo naslednje značilnosti:

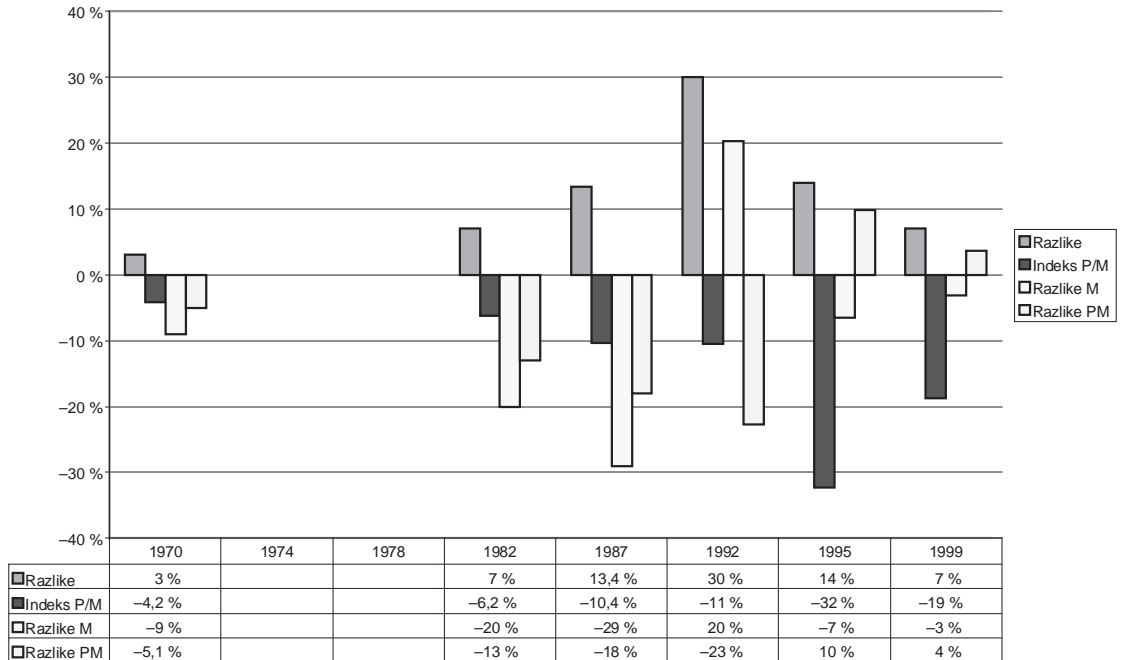
1. Vzorec v šestih opazovanih točkah kaže naslednji obči trend. Medtem ko je bilo v letu 1970 razmerje med materialisti in

Grafikon 3: Indeks postmaterializma (1992–1999)

Vir: <http://www.worldvaluessurvey.org/>

Grafikon 4: Indeks postmaterializma (Indeksi in razlike)

Vir: <http://www.worldvaluessurvey.org/>

postmaterialisti skoraj izenačeno in so bile potemtakem razlike zanemarljive, čeprav je bil indeks postmaterializma $-4,2$, pa je skozi leta naraščal in šele v letu 1999 upadel glede na leto 1995. Negativne vrednosti indeksa, ki se kažejo vsa leta, nam govorijo o prevladujočem ideološkem konfliktu, ki tli v nedrjih slovenske družbe. Ta indeks namreč govori o prevladi materialističnih vrednotnih orientacij v celotnem obdobju, kar pomeni, da vrednotnega prevrata v slovenski družbi ni bilo. Res pa je, da v obdobju 1995–1999 naraščajo postmaterialistične vrednotne orientacije (+4 %) bolj kot pa materialistične (-3 %). Če govorimo za obdobje zadnjih 30 let, potem lahko sklenemo, da se razredni spopad v slovenski družbi nikoli ni povsem izpel.

2. V letu 1970 je bila razlika med postmaterialisti in materialisti skoraj zanemarljiva (3 %), indeks postmaterializma je rasel po

4,2-odstotni stopnji, razlike med materialisti so bile 9-odstotne, razlike med postmaterialisti pa 5,1-odstotne, kar kaže na izhodiščni položaj samoupravno socialistično usmerjenega prebivalstva, ki vrednotno ni bilo diferencirano. Indeks postmaterializma je bil nizek in obstajale so večje razlike tako med materialistično usmerjenimi kot med postmaterialistično usmerjenimi prebivalci. Prebivalstvo se je bolj opredeljevalo na podlagi ideoloških stališč in svojega razrednega položaja in manj na podlagi vrednotnih usmeritev.

3. V letu 1982 je razlika med postmaterialisti in materialisti narasla na 7 %, indeks postmaterializma je rasel po 6,2-odstotni stopnji, razlike med materialisti so bile 20-odstotne, razlike med postmaterialisti pa 13-odstotne, kar kaže na zmerno naraščanje postmaterialističnih vrednotnih orientacij, na nadaljnje in bolj intenzivno naraščanje razlik med

- materialisti, vendar tudi na naraščanje razlik med postmaterialisti. Ker so še vedno hitreje naraščale razlike med materialisti (za 11 %) kot pa med postmaterialisti (za 8 %), se je prebivalstvo še vedno prevladujoče opredeljevalo na ideološki podlagi.
4. Razlike med postmaterialističnimi in materialističnimi vrednotami so naraščale tudi v naslednjem obdobju (na 13,4 %), indeks postmaterializma je bil 10,4-odstoten, razlike med materialisti so bile 29-odstotne, razlike med postmaterialisti pa 18-odstotne. Opazimo zmerno in kontinuirano naraščanje postmaterialističnih vrednotnih orientacij glede na materialistične, še naprej pa so naraščale razlike med materialisti in so se povečevale tudi razlike med postmaterialisti. Prehoda oz. preloma v smeri postmaterialističnih vrednot še ni bilo in prebivalstvo se je še naprej opredeljevalo bolj ideološko kot pa vrednotno.
 5. V letu 1992 je prvič zaznati večjo spremembo, skoraj prevrat, glede na prejšnja obdobja. Zelo so narasle razlike med materialisti in postmaterialisti, in sicer po 30-odstotni stopnji, indeks postmaterializma je upadel na -11 odstotkov, povečale so se razlike med materialisti (+20 %), glede na prejšnje obdobje je bila razlika kar 49-odstotna, in so se torej materialistične vrednotne orientacije med slovenskim prebivalstvom povečale skoraj za polovico. Narasle pa so tudi razlike med postmaterialisti (-23). Iz grafikona 4 zlahka razberemo, da je prvič v 20 letih med slovenskim prebivalstvom nastal *konflikt med postmaterialisti in materialisti*. Leto 1992 lahko zato označimo kot časovno točko, kjer se je postavljalo vprašanje, kam se bo prevesila vrednotna orientacija med prebivalstvom: ali v smeri povečevanja demokracije in vrednot civilne družbe ali v smeri etatizacije in vrednot centralne države.
 6. Leto 1995 nam kaže odgovor na zgoraj postavljeno dilemo, ki je nastala med prebivalstvom. Očitno je, da je indeks postmaterializma rasel po stopnji -32 odstotkov, kar je njegova največja negativna rast v 30-letnem obdobju. V primerjavi s prejšnjim letom se je delež postmaterialistov zmanjšal kar za 21 odstotkov. Medtem ko leto 1992 zaznamuje konflikt med PM in M, pa leto 1995 zaznamuje naraščanje materialistov pred postmaterialisti. Materialistične vrednote so znova začele prevladovati, razlike med materialisti in postmaterialisti pa so se vrnilo v obdobje leta 1987, pred čas slovenskega demokratičnega prevrata.
 7. Vzorec vrednot v letu 1999 se znova umirja. Razlike med PM in M so na stopnji iz leta 1982 (7 %), pri čemer je indeks postmaterializma še vedno negativen, in sicer -19 odstotkov. Razlike med materialisti in postmaterialisti pa znova kažejo trend naraščanja postmaterialistov po stopnjah, ki so bile značilne za 70. leta 20. stoletja. Če opazujemo celotno obdobje z vidika razlik med materialisti in postmaterialisti v slovenski družbi, opazimo značilen nihaj teh razlik od leta 1970 do leta 1999. Namreč razlike med enimi in drugimi imajo krivuljo naraščanja, ki v letu 1992 doseže najvišjo točko, potem pa znova začčenja upadati. Leto 1992 je prelomno, glede razlik med vrednotnima sistemoma.

Sklep

Na podlagi zgoraj naznačene empirične evidence bi rad poudaril naslednja spoznanja:

1. Na Slovenskem se vrednotni sistem spreminja, najbolj radikalno se iz podatkov (časovnih vrst 1970–1999) sprememba vidi v letu 1992, torej po zlomu starega režima.
2. Medtem ko so do tedaj med Slovenci prevladovali mešani materialisti-postmaterialisti in nikoli ni prišlo do prevlade postmaterialističnih vrednotnih orientacij (primerjaj Inglehart, 1990, 1997; Toš, Rus, 2005), v letu 1992 zaznamo prelomnico, ko nastane konflikt med materialisti in postmaterialisti.

3. Kdo je v tem konfliktu zmagal in zakaj v zadnjem času med Slovenci znova naraščajo postmaterialistične vrednotne orientacije? Kako ta nihanja v času vplivajo na politično kulturo Slovencev?

Modernizacija je predvsem proces, ki povečuje ekonomske in politične zmožnosti družbe: povečuje ekonomske sposobnosti skozi industrializacijo in politične sposobnosti skozi birokratizacijo. Modernizacija je atraktivna za široke sloje prebivalstva zato, ker usposablja družbe, da postajajo bogatejše in ne revnejše. Skladno s tem je bistven proces modernizacije industrializacija: ekonomska rast postaja dominantni societalni cilj in motivacija za dosežke postaja dominanten cilj na individualni ravni. Tranzicijo od predindustrijskih družb k industrijskim zaznamuje »stalna racionalizacija vseh sfer družbe« (kot je temu rekel Weber), ki prinaša obrat od tradicionalnih, ponavadi religiozних vrednot, k racionalno-legalnim vrednotam v ekonomiji, politiki in družbenem življenju.

Vendar modernizacija ni končna stopnja zgodovine. Vzpon razvitih industrijskih družb pelje k drugemu fundamentalno drugačnemu obratu v osnovnih vrednotah – temu, ki poudarja instrumentalno racionalnost, ki zaznamuje industrijske družbe. Postmoderne vrednote postanejo prevladujoče in prinašajo raznovrstne societalne spremembe, od enakih pravic za ženske do demokratičnih političnih ustanov in zatona državnih socialističnih režimov.

S postmodernizacijo, novim svetovnim nazorom, se postopoma zamenjuje podoba, ki je dominirala industrializiranim družbam od industrijske revolucije naprej. Odseva obrat v tem, kaj si ljudje želijo od svojega življenja. Preobraža bazične norme, ki vladajo v politiki, v poklicu, religiji, družini in spolnem vedenju. Tako vodi proces ekonomskega razvoja k dvema zaporednima prehodoma, k modernizaciji in postmodernizaciji. Ta novi sistem vrednot ni povzročen z ekonomskimi in političnimi spremembami, marveč te spremembe oblikuje kot

socioekonomske pogoje in je hkrati s temi spremembami pogojevan na recipročen način.

Iz povedanega izhaja, da demokratična kultura sicer ni pogoj za nastanek demokracije in da dejansko čista demokratična kultura nikjer ne obstaja. Kakor je priznal tudi Gabriel Almond (Almond, 1992 : 6), so vse demokracije, če le niso v fazi nazadovanja ali odmiranja, v stalnem procesu nastajanja (ang. social becoming).

Demokracije se lahko ohranjajo tudi ob obstoju pomembnih političnih subkultur, ki so demokratičnim režimom sovražne ali pa so tem režimom vsaj nenaklonjene. Vendar pa bo stabilnost demokratičnih režimov naraščala, če bo moč tem režimom sovražnih skupin skozi čas upadala. Demokratični režimi se vedno ohranjajo, kakor sta pokazala že Almond in Verba (Almond, Verba, 1980), če premorejo mešano politično kulturo, natančneje rečeno, če premorejo nekakšne *mešane, a uravnotežene kulturne značilnosti*. Vendar pa so nekatere poteze politične kulture v odnosu do demokracije pomembnejše od drugih in je za demokratični politični režim pomembnejše, da ga bolj podpirajo in prakticirajo določene politične skupine kot pa druge.

Dosedanje teoretične obravnave prehodov k demokraciji in konsolidacije demokracije so v veliki meri zapostavljale značilnosti množične kulture, čeprav je težko zanikati *velik vpliv*, ki ga imajo na proces demokratizacije politična prepričanja, vrednote in politični stili *družbenih in političnih elit*, še zlasti v najzgodnejšem obdobju oblikovanja demokratičnega političnega sistema. Vpliv teh elit je tako velik iz znanih razlogov (Dahl, 1971 : 128): elite premorejo več moči kot drugi akterji in bolj vplivajo na politične dogodke, vključno z dogodki, ki zadevajo stabilnost ali spremembo političnega režima; bolj verjetno imajo izdelan sistem političnih prepričanj in potem tudi njihovo delovanje bolj verjetno temelji na tem vrednotnem sistemu.

Prav tako se izkaže, da je za uspešen prehod v demokracijo najpomembnejše politično

prepričanje, *legitimnost demokratičnih ustanov*, posebno pomemben pogoj za tak prehod je privrženost temu prepričanju med močnimi političnimi elitami. Čim širša je ta privrženost in prej ko postane del intrinzičnih in globljih prepričanj, tem boljše so možnosti za vzpostavitev in konsolidacijo demokratičnega političnega režima. Tak režim se sicer lahko ohrani daljši čas s privrženostjo političnih voditeljev in njihovih simpatizerjev, vendar bo v takih okoliščinah vedno ostal ranljiv. Že Lipset je pred leti (Lipset, 1960 : 68–70) trdil, da postanejo demokratični režimi resnično stabilni šele takrat, ko postanejo del širših prepričanj med prebivalstvom, ne samo tako, da postanejo del njihovih ekonomskih in socialnih praktik, temveč da postanejo intrinzične lastnosti njihovih političnih prepričanj.

Poleg tega se tudi v tem besedilu potrjuje, da je za ohranjanje demokratičnega političnega režima zelo pomembna *spособnost prilagajanja* družbenih akterjev spremenljivim okoliščinam, tako na makro-, mezo- kot tudi na mikroravni. Ta sposobnost je sploh najpomembnejša značilnost racionalizacijskega potenciala politične kulture. Obsega vrsto implicitnih vsebin, od sposobnosti doseganja kompromisa do zmožnosti moderiranja ciljev in sredstev, fleksibilnosti delovanja, pragmatičnosti, zaupanja, kooperativnosti in strpnosti.

Mogoč, vendar nekoliko pre nagljen predlog bi bil, če bi podprli trditev, da je za ohranitev demokratičnega političnega režima bistveno in dovolj, da tekmujoči interesi in glavne družbene skupine najdejo obliko medsebojnega sožitja, najsi bo v procesu pogajanja med političnimi elitami v obliki konsociativne demokracije, najsi bo v kakšni drugi obliki dogovora med elitami in množicami. Vendar se je treba zavedati tudi, da konsociativni aranžmaji v začetku sicer prinašajo določeno kooperativnost v politični proces, ki je obremenjen z globokimi razlikami med udeleženi skupinami, kjer pa so še vedno prisotni tudi močni občutki sovražnosti in nezaupanja med

njimi. Sčasoma takšni dogovori ne zadostujejo več, posebno še, če se družbene in politične razmere hitro spreminjajo in zahtevajo nenehno revidiranje dogovorov ali pa popolno opustitev pogajanj, ker ima ena od udeleženih strani lahko od pogajanj več koristi kot druga.

To nas vrača k pomembnosti vprašanja odnosa med elitno in množično politično kulturo. Če prezremo *politična prepričanja, ki vladajo v širših delih družbe*, potem zamenjamo glavni tok, vpliv in pritisk na politično delovanje, ki teče od spodaj navzgor, ki spodbuja ali ovira politično kulturo elit, pa čeprav so prevladujoča nagnjenja v tej politični kulturi še tako demokratična. To je prvi razlog, zaradi katerega je stabilnost demokratičnega političnega režima odvisna od množične privrženosti demokratičnim vrednotam in orientacijam ter navajenosti ustanov civilne družbe na demokratično razreševanje konfliktov. To razreševanje konfliktov zahteva dobro artikularan večstrankarski politični sistem, ki zagotavlja prostore, v katerih državljani lahko prakticirajo demokracijo, internalizirajo njene vrednote in omejitve ter s tem nadzorujejo delovanje elit.

Drugi razlog, zaradi katerega je pomembna množična politična kultura, je nestabilna zgradba političnih elit, ki se spreminja skozi čas. Družbene, ekonomske in generacijske spremembe prinašajo *nove interesne skupine* in voditelje, ki se oblikujejo zunaj prejšnjih množičnih konstituiranj. Za ohranitev demokratičnega političnega režima je *pomembno*, da te nove elite internalizirajo demokratične vrednote in demokratični politični stil, *bistveno* pa to, da svoje interese postavijo za demokratično omizje, ne pa da ga prevrnejo.

Demokratični postopki zahtevajo fleksibilnost, ne samo pri premagovanju raznovrstnih aktualnih problemov, temveč tudi pri prilagajanju spremembam skozi čas. Zato je eden najpogostejših virov krize, zastoja in destrukcije demokratičnih režimov *rigidnost delovanja novih političnih elit*, ki ne upoštevajo novih okoliščin, izločajo pomembne družbene

skupine iz političnega življenja in s tem zmanjšujejo učinkovitost in responzivnost delovanja akterjev političnih odnosov in procesov. Težko bomo našli demokratični politični režim, ki traja daljši čas, ki svojih političnih ustanov ne prenavlja in obnavlja, ki ne vključuje novih skupin in interesov in hkrati omejuje politične navade, ki so postale koruptne ali pa spodjedajo zaupanje v demokracijo.

Politična kultura Slovenije premore več objektivnih, zgodovinskih in družbeno strukturnih ovir, ki blokirajo *reformne družbene procese in spremembe* in se lahko učinkovito odvijajo le s subjektivnim delovanjem akterjev družbenega in političnega življenja, saj bi drugače zanikali njihovo zmožnost individualne izbire in pobude kot kavzalnih dejavnikov zgodovinskega razvoja. Omeniti je treba, da demokracije zahtevajo periodično obnavljanje in prenavljanje, modernizacijo in racionalizacijo svojih ustanov. Le-to v največji meri zahtevajo družbena gibanja, ki nastajajo v okrilju državljske kulture. Mobilizacija vseh virov, ki jih premore racionalizacijski potencial politične kulture, je v Sloveniji središčnega pomena za povečevanje preživetvene sposobnosti demokratičnega političnega režima. Bolj ko bo razvita ta razsežnost družbenega in političnega življenja, bolj verjetno se bo tak režim ohranjal skozi čas.

Vendar pa morajo temu ustrezno in responzivno delovati tudi politične elite, čeravno vedno ne zasedajo vodilnega položaja, saj uspešne *reformne prehode v demokracijo* v večji meri zagotavljajo predsedniki držav, vlad, političnih strank in parlamentov. Ohranjanje demokratičnega političnega režima skozi daljša zgodovinska obdobja zahteva veliko majhnih sprememb, prehodov in popravkov, v katerih je naloga elit in drugih subjektivnih dejavnikov politične kulture, da nenehno reformirajo in izumljajo demokracijo – jo vrednotijo, odgovarjajo na izzive prihajajočih generacij in vanjo vključujejo na novo nastajajoče interese in skupine.

V tej nenehni zahtevi po prenovi in izboljšavah ne igra vprašanje politične kulture v Sloveniji nič manjše vloge kot v preteklosti.

Posledice za demokracijo

Demokracija ni inherentna modernizacijski fazi, kot menijo nekateri teoretiki modernizacije. Obstajajo alternativni izidi modernizacije glede na demokracijo, s fašizmom in komunizmom, ki sta najbolj prominentni alternativni, kakor je o tem pisal Moore (1996). Vendar pa postane demokracija bolj verjeten sistem, ko se družbe premaknejo iz modernizacijske faze v postmodernizacijo. V postmoderni fazi nastane distinktivni sindrom sprememb, ki povečuje verjetnost konsolidiranja demokracije kot sistema – to je na točki, ko postane zelo drago, če se demokraciji odpovemo (Inglehart, 1997, 2007).

Najpomembnejše značilnosti teh sprememb so povezane z zatonom modernizacijske faze razvoja sodobnih družb, ko se družbene spremembe začnejo gibati v fundamentalno drugačno smer razvoja. Literatura o postmodernizaciji sugerira celo nekatere specifične attribute te nove smeri razvoja: to je korak stran od ekonomske učinkovitosti, birokratske vladavine in znanstvene racionalnosti, ki je značilna za modernizacijo, to je korak k bolj humani družbi z veliko več prostora za individualno avtonomijo, drugačnost in samoizražanje.

Literatura

- ALMOND, G. (1988): *Separate Tables*. Political Science and Politics 21, str. 828–841.
- ALMOND, G., VERBA, S. (1963, 1980): *The Civic Culture*. Boston.
- ALMOND, G. (1992): *Democracy and »Crisis, Choice, and Change«*. Paper presented to the annual meeting of the American Political Science Association. Chicago.

- DAHL, R. (1971): *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven, Yale University Press.
- HABERMAS, J. (1985): *Theorie des kommunikativen Handelns (I-III)*. Frankfurt, Suhrkamp Verlag.
- HABERMAS, J. (1993): *Vergangenheit als Zukunft*. Frankfurt, Suhrkamp Verlag.
- INGLEHART, R. (1988): *The Renaissance of Political Culture*. *American Political Science Review* 82, str. 1203–1230.
- INGLEHART, R. (1989): *Kultureller Umbruch. Wertwandel in der westlichen Welt*. Frankfurt, New York, Campus.
- INGLEHART, R. (1990): *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton, Princeton University Press.
- INGLEHART, R. (1997): *Modernization and Postmodernization*. New Jersey, Princeton University Press.
- KLEIN, W. (1980): Argumentation und Argument. *V: Zeitschrift fuer Literaturwissenschaft und Linguistik.*, str. 38–39.
- KOLENC, J. (1992): *Komunikacijska teorija Juergena Habermasa*. *Anthropos*, 1–2, str. 110–129.
- LIPSET, SEYMOUR M. (1960): *Political Man*. New York, The Social Bases of Politics.
- MOORE, B. (1996): *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World (Paperback)*.
- NORMAN, R. (1971): *Reasons for Action*. New York.
- NORMAN, R. (1980): *Utilitarizam i moralni integritet*. *Ideje* 11, 2–3.
- SAPIR, E. (1917): *Do We Need a Superorganic?* *American Anthropologist*, 19.
- SCHNAEDELBACH, H. (1977): *Reflexion und Diskurs*. Frankfurt am Main.
- TOŠ, N., RUS, V. (2005): *Vrednote Slovencev in Evropejcev*. Ljubljana.
- TOULMIN, ST. (1972): *Human Understanding*. Princeton.